

XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Suriye Bölgesinde Veba Salgınları

Esra ATMACA

Adapazarı Müftülüğü, Sakarya/TÜRKİYE, **Email:** esraatmaca54@gmail.com

Özet

Tarihte toplumların en büyük korkularından biri şüphesiz ki kitlesel ölümlere sebep olan salgın hastalıklardı. Olumsuz yaşam koşulları, yoksulluk, tedavi yöntemlerinin yetersiz kalması gibi hususlar bunun en önemli nedenlerindedir. Bu hastalıkların başında ise veba gelmektedir. İnsanlık tarihinde pek çok kez yaşanan salgın hastalıklar XIII-XV. yy. arasında da defalarca yaşanmıştır. Araştırmamız, söz konusu dönemde Memlûk Devleti'nin hakimiyeti altında olan Suriye bölgesinde yaşanan veba salgınlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan salgınlardan en şiddetlisi 1347-1351 yılları arasında meydana gelmiştir. Avrupa ile aynı zamanda baş gösteren bu korkunç hastalığa insanlar “kara ölüm (mevtü'l-esved)” veya “büyük yok oluş/tükeniş (fenâü'l-kebîr)” adlarını vermişlerdi. Salgının yayıldığı diğer bölgelerde olduğu gibi, Suriye bölgesinde de çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Bunlarla ilgili rivayetler kaynaklarda bazen bir günde ölen kişilerin sayılarının verilmesi şeklinde, bazen de belli bir tarih aralığında ölenlerin sayılarının toplamının ifade edilmesi şeklinde yer almaktadır. Biz araştırmamızda öncelikle bu salgınlar arasında diğerlerine göre daha şiddetli olanlarını tespit etmek, sonra da bu sebeple hayatını kaybeden insanların sayısı hakkındaki rivayetleri değerlendirmek, insanların bu illetten kurtulma çabalarının bir neticesi olarak yaptıkları uygulamaları ortaya koymak ve ölümlerin cenaze işlerinde yaşanan zorlukları açıklamayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Memlûkler, Veba, Tâun, Salgın, Ölüm

Plague Epidemics in Syria between XIII-XV. Centuries

Abstract

Epidemic diseases that cause mass death has been one of the greatest fears of the society in the past century Usually due to poor living conditions, poverty, the inadequate treatment. Plague is one of them. Plague word is sometimes used synonymously with the word tâûn, sometimes considered to be a greater sense of the Word plague. These outbreaks occurred repeatedly in human society and many times occurred between XIII-XV. centuries. Our research aims to examine the plague occurred in Syria in the Mamluk state domination discussed period. One of the outbreaks have occurred in the period between the years 1347-1351. Epidemic was looming at the same time with the European named the black death or large extinction. Many people have been killed in Syria as in other places where the epidemic has spread. Rumors about them are given in the source is situated in the form of the issuance of the number of people who died in one day and sometimes the total number of deaths took place at a given date range. In this study, we aimed to determine which is more severe than the others in the outbreak, to assess the rumor about the number of deaths from this cause, to reveal the difficulties of the funeral of the dead, to uncover practices that people do to get rid of this disease.

Keywords: Syria, Mamlouks, Plague, Epidemic, Death

Giriş

İnsanlık tarihinde toplumların en büyük korkularından biri şüphesiz ki kitlesel ölümlere sebep olan salgın hastalıklardır. Olumsuz yaşam koşulları, yoksulluk, tedavi yöntemlerinin yetersiz kalması gibi hususlar bunun en büyük sebepleridir. Bu hastalıkların başında da *veba* gelmektedir. *Veba* kelimesi bazen *tâun* ile eş anlamlı kullanılmış, bazen ise *vebanın* daha geniş bir anlamı olduğu, her *tâun* bir *veba* sayılırken her *vebanın* *tâun* olmadığı ifade edilmiştir. (Detaylı bilgi için bk. Varlık, 2011: XL/175) Hz. Peygamber (s.a.s.), bu hastalığın önceki kavimlerden bazılarında ceza olarak gönderilen bir hastalık olduğunu belirtmiş, bir yerde *veba* olduğu haberini alanların oraya gitmemelerini, bulunduğu yerde hastalık olduğu takdirde de oradan ayrılmamalarını söylemiştir. (Buhârî, “Tıb”, 100) Geçmiş yüzyıllarda pek çok kez yaşanan bu salgınlar XIII-XV. yy. arasında da defalarca yaşanmıştır. (İlk dönem Müslümanlar arasında yaşanan salgınlar hakkında bk. Kaadan, t.s.) Araştırmamız, söz konusu dönemde Memlûk Devleti’nin hakimiyeti altında olan Suriye bölgesinde yaşanan *veba* salgınlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu yüzyıllarda tüm dünyada olduğu gibi Suriye bölgesinde de en uzun süren *veba* salgını 747-751/1347-1351 yılları arasında meydana gelmiştir. Avrupa ile aynı zamanda baş gösteren bu korkunç hastalığa insanlar “kara ölüm (mevtü’l-esved)” veya “büyük yok oluş/tükeniş (fenâü’l-kebîr)” adlarını vermişlerdi. Memlûk tarihçileri kaynaklarında uzun uzun bu salgınların toplumda yarattığı dehşeti ve yıkımı anlatmaktadırlar. Hastalık karşısındaki çaresizliği olaya bizzat tanık olan Mansûrî’nin şöyle dile getirdiği aktarılmıştır: “Delilik, yaşlılık ve *veba* hâriç, her hastalığın çaresi vardır.” *Vebada* üç kızını kaybeden ve bu hastalık hakkında bir de eser yazan İbn Hacer el-Askalânî’nin de *vebayı* doğruluktan ayrılanlara verilen bir ceza olarak tanımladığı da ifade edilmektedir. (Kortantamer, 2009: s. 246-247) İbn Hacer, *veba* ile *tâunu* birbirinden ayırmış, *vebanın* genel bir isim olduğunu, *veba* diye de isimlendirilen salgın hastalık olan *tâunun* ise ilâhî bir ceza olduğunu vurgulamıştır. (İbn Hacer, 1990: s.85 vd.)

Veba Hastalığının Ortaya Çıkışı ve Seyri

Kara ölüm denen büyük salgına yol açan *vebanın* Dımaşk’ta görüldüğü ilk kişide zuhur etme şekli kaynaklarda yer almaktadır. Bu şahsın kulağının arkasında sivilce şeklinde bir yara çıkmış ve sonra da koltuk altında bir çıban çıkmıştı. Öyle ki bundan dolayı elbise giyemez olmuştu. Çok geçmeden ölen bu kişiden sonra pek çok kişide aynı şekilde cereyan eden hastalık vakaları artmıştı. Yaraların belirmesinden bir müddet sonra kan kusmanın başladığı, kan kusmaya başlayan bir kişinin yaklaşık 50 saat daha yaşadktan sonra öldüğü anlaşılmaktadır. Bazen de *vebanın* bulaştığı bir kişi yüzünde buna dair belirtiyi görür görmez daha ne olduğunu anlamadan ellerinde de aynı izi görür, çok geçmeden de ölürdü. Sürecin ne kadar hızlı ilerlediğini gösteren haberlerde belirtildiğine göre hastalık nedeniyle ölmek üzere olan kişi önce kan kusuyor, sonra bağırıp haykırmanın ardından can veriyordu. (Makrîzî, 1997: IV/81-82; İbn Tağrıberdî, 1992: X/195)

Salgınların bir şehirden başka bir şehre ulaşmasında veya bir yerde yayılmasında gerek *veba* virüsünü taşıyan canlılardan gerekse ölümlerden etrafa yayılan mikropların hava yoluyla yayılmasının etkisi olmuştur. Özellikle de rüzgarlı havalar bu etkiyi daha da artırmıştır. (İbn Kesîr, 1988: XIII/236)

Vebanın erkeklerden daha fazla kadınları etkilediği, büyük salgın sırasında kadınlardan ölenlerin daha fazla olduğu belirtilmektedir. Bu durumun daha çok hamile veya yeni doğum yapmış kadınları kapsadığı anlaşılmakta, nitekim bu haller kadınların bünyesini zayıflattığı

için bu kadınların hastalığa kapılma riskleri artmaktaydı. Bununla beraber yeni doğum yapan anne ile beraber bebeği de bu büyük risk grubu içerisinde yer almaktaydı. (İbn Kesîr, 1988: XIV/261)

Hastalığın insanlarla aynı zamanda hayvanlarda da yayıldığı, (Makrîzî, 1997: I/204) özellikle de 749/1348-49 yılındaki büyük salgında tüm dünyada insanların yanı sıra deniz, hava, kara hayvanlarının tamamına bu hastalığın bulaştığı görülmektedir. (Makrîzî, 1997: IV/81; İbn Tağriberdî, 1992: X/195) Yine 794/1391-92 yılında inekler arasında da vebanın yayıldığı, bu yüzden insanların inek eti yemekten uzak durdukları, böyle zamanlarda 500 dirhemlik hayvanların 20 dirheme kadar satıldıkları belirtilmektedir. (Makrîzî, 1997: V/325)

Veba Salgınlarında Ölenlerin Sayıları

Suriye bölgesinde defalarca yaşanan veba salgınlarında binlerce, yüzbinlerce kişi hayatını kaybetmiş, ölü sayıları salgının şiddetiyle doğru orantılı olarak artmıştır. Bu salgınlara dair bilgi veren kaynaklar genellikle kronolojik bilgi veren kaynaklar olması hasebiyle toplu rakamlardan ziyade günlük veya kısa bir süreyi kapsayan zaman dilimindeki ölü sayılarını nakletmektedirler. Kaynaklara yansıyan bir günde ölenlerin sayılarına dair rivayetlerin azami sayılar olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim bu haberler salgının ne kadar ilerlemiş olduğuna işaret eden bilgilerdir. Dolayısıyla ölüm sayılarının az olduğu günlerden ziyade çok ölümün yaşandığı günlerin özellikle kaynaklarda zikredildiğini düşünmek daha doğru görünmektedir.

Ölenlerin sayıları ile ilgili rivayetleri kronolojik olarak ele alacağız. 655-656/1257-58 yıllarında Suriye bölgesinde yaşanan veba salgınında yalnızca Halep'te bir günde 1200 kişinin öldüğü bilinmektedir. Aynı sırada Dımaşk'ta da hastaların sayısı oldukça artmıştı. Bu veba sıkıntısına pahalılık da eşlik etmişti. (Zehebî, 2000: XLVIII/42; Makrîzî, 1997: I/499)

Ölümlerin asıl sebebi salgın hastalık olmakla birlikte bu nedenle gelişen kıtlık ve pahalılık sebebiyle açlıktan ölümler de yaşanmıştır. 695/1295-96 yılındaki veba salgınında insanların ölüm nedenleri arasında hastalıkla beraber açlık da zikredilmektedir. (Ömerî, 2003: XXVII/475)

749/1348-49 yılı, tüm dünyada yaşanan veba salgınının Suriye bölgesinde yaşanan en vahim yılıdır. Ölü sayıları Rebîülevvel ayında önce günde 100 kişiye, sonra da özellikle sonraki ay bunun iki katına çıkmış hatta bunu da aşmıştı. Saltanat naibinin cenaze işlemlerinde kolaylık sağlayan emri bunun üzerine uygulamaya konulmuştur. (İbn Kesîr, 1988: XIV/261) Bu konu daha sonra cenaze işlemleriyle ilgili başlıkta ele alınacaktır.

Cemâziyelevvel ayında ise Dımaşk Emevî Camii'nde ve başka yerlerde de bir namaz vakti 11, 15, 16 kişiye cenaze namazı kılınması insanlarda korkuyu pekiştirmiştir. Bu sıralarda ölenlerin sayısı civar bağlı beldelerle 300 kişiye ulaşmıştı. (İbn Kesîr, 1988: XIV/261) Dımaşk'ta 400 kişinin öldüğü bir gün de yaşanmıştır. (Zehebî, 1985: IV/149) Halep'te ise 500 kişinin hayatını kaybettiği kaydedilmiştir. (Makrîzî, 1997: IV/82) Bu yıl Zilkade ayında Kahire ve Mısır bölgesinde ise günde 10000-15000 arasında insanın hayatını kaybettiği görülmektedir. (İbn Tağriberdî, 1992: X/195) Yine başka bir kaynakta da gerek Dımaşk gerekse Mısır'da günde 1000 kişinin öldüğü aktarılmaktadır. (İbnü'l-Verdî, 1996: II/339) İbn Battûta ise 749/1348 yılında Rebîülevvel ayının başlarında Halep'te veba salgını olduğunu öğrendiğini ve ölenlerin sayısının günde 1000'den fazla sayıya ulaştığını söylemektedir. (İbn Battûta, ts.: s. 652) Bu durumda Rebîülevvel ayında günde 1000 kişiye ulaşan ölü sayısı ilerleyen aylardan Cemâziyelâhir'de 500'e düşmüştü. Ancak bu her gün aynı durumun vâki

olduğunu göstermez. Bazı günler ölü sayısında ciddi artışlar olmuş, muhtemelen de kaynaklara daha çok bu âzamî sayılar geçmiştir.

760/1358-59, 764/1362-63 ve 770/1368-69 yıllarında da vebanın devam ettiği görülmektedir. (Zehebî, 1985: IV/202; İbn Tağriberdî, 1992: X/311; Makrîzî, 1997: IV/267,327) Ölü sayılarına dair net bilgiler verilmemesinden günde 100-1200 arasındaki ölümlerin olduğu salgınlardan daha az şiddetli olduğu düşünülebilir.

774/1372-73 yılı salgınında ise altı ay boyunca devam eden hastalık her gün 200 kişiye kadar can almıştır. (İbn Hacer, 1969-1998: I/33) 778/1376-77 yılındaki salgın ise tâun adıyla zikredilmiş ve yıl içinde başlayan salgın yıl sonunda şiddetlenmiştir. (Makrîzî, 1997: V/21)

787/1385-86'da yine günde 1000 kişinin ölümüne yol açacak derecede ilerleyen salgın, (Makrîzî, 1997: V/179; Sıbt İbnü'l-Acemî, 1996: I/164) 794 yılında özellikle inekler arasında yayılmış, insanlar inek etinden uzak durmuş ve ineklerin çok düşük bedellerle satışı gerçekleşmiştir. (Makrîzî, 1997: V/325) 812/1409-10 yılında başlayan ve Suriye bölgesinde devam eden bir başka salgın 814/1411-12 yılında sona ermiş, neticede Dımaşk ve çevresinden toplamda 50000 kişi hayatını kaybetmiştir. (Makrîzî, 1997: VI/290) Bundan beş yıl sonra 819/1416-17 yılında tekrar şiddetlenen veba hastalığı hem Mısır hem Suriye bölgesinde görülmüş, Dımaşk'ta günde 200'e yakın kişi ölmüştür. (Makrîzî, 1997: VI/414) 825-826/1421-23 yıllarında yine Dımaşk, Hama, Halep gibi yerlerde görülen hastalık zaman zaman artmış, zaman zaman da azalmıştır. (Makrîzî, 1997: VI/405-408; VII/57,76-80) Bu esnada Halep'te 40000 kişinin hayatını kaybettiği aktarılmaktadır. (Sıbt İbnü'l-Acemî, 1996: I/167)

840/1436-37 yılı salgını da vahim sonuçları olan salgınlardan biridir. Pek çok şehirde hissedilen bu salgında fuhşun, kadınların sokağa çıkmasının ve içki satışının yasaklanması gibi vebadan korunmaya yönelik uygulamalar görülmüştür. (Makrîzî, 1997: VII/347)

852/1448 yılının başlarında tâun hastalığı Bîre'den (Bugünkü Birecik) Halep'e ulaşmış, Maarre, Hama gibi bölgelerinde de etkili olmuştu. Safer ayında Halep'te iyice artan ve devam eden bu salgın, şehrin dışında Kellâse'de ve Bankûsa'da uzun süre devam etmiş, mahallelerden Bâbü'l-Makâm'dan 50-60 arası ölü çıktığı bildirilmiştir. Bazı köylerde ölümlerin çokluğu nedeniyle kötü kokuların ortalığa yayıldığı söylenen (Sıbt İbnü'l-Acemî, 1996: II/210-211) bu tarihte yaşanan salgının Kahire'de çok ciddî sonuçlar doğurduğu, genelde fakir halk arasında yayılan hastalığın bu sefer devlet büyükleri emîrlere, memlûkler arasında da yayıldığı ve pek çok ölüme sebep olduğu belirtilmektedir. (Geniş bilgi için bkz. Gökhan, 2006: 341-366) Ünlü hadis âlimi İbn Hacer el-Askalânî'nin de bu salgında hayatını kaybettiği bilinmektedir.

Kaynaklarda rastladığımız kadarıyla 863/1458 yılında Cemâziyelâhir ayında Halep'te vukû bulan salgında ise 2000'den fazla insanın hayatını kaybettiği görülmektedir. (Tabbâh, 1988: III/50)

Görüldüğü üzere ele aldığımız yüzyıllar arasında Suriye bölgesinde pek çok veba salgını yaşanmış, bu salgınlarda ölenlerin günde 100 kişiyi aştığı durumlar kaynaklarda daha fazla yer almıştır.

Salgından Kurtulmak İçin Yapılan Uygulamalar

Toplumun çok büyük bir kısmını etkisi altına alan veba salgınları nedeniyle insanlar tarafından gerek hastalığa yakalanmamak gerekse yakalanılmış hastalıktan kurtulmak için çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Ancak hastalıktan kurtulmanın neredeyse mümkün olmadığını düşünülmesi ve hastaların dört beş gün içinde vefat etmelerinden anlaşılmaktadır ki bu kurtulma çabaları temelde salgının toplumdan temizlenmesi amacıyla olmaktadır.

Bu fecî hastalıktan korunmanın ilk adımı tıbbî tedavi yöntemlerine başvurma olmuştur. Bu arayışın ve ihtiyacın bir neticesi olarak salgınların olduğu dönemlerde attarların çok zenginleştiği, bir süre sonra ilaç ve doktor bulmakta ise güçlük çekildiği, (Zehebî, 1987-2000: XLVIII/42) salgın dönemlerinde meyve şekerleme gibi şeylerin diğer emtiada da görülebildiği üzere ciddi fiyat artışına maruz kaldığı görülmektedir. (Makrîzî, 1997: II/431) Tıbbî çare arayışlarından başka insanlar manevî yollarla da hastalıktan kurtulmaya çabalamış, yöneticiler ise ulemânın fikrine binaen çeşitli uygulama veya yasaklar getirebilmişlerdir. Şimdi bu iki konuyu ayrı ayrı ele alacağız.

1. Dua Uygulamaları

Toplumu kasıp kavuran veba illetinden korunmak için halk Allah'a yakarmış, hastalığın üzerlerinden gitmesi için çeşitli şekillerde dualar etmişlerdi. Edilen bu dualar hakkında rivayet edilen bir haberde Şam bölgesi civarında vebanın yayıldığı duyulması sebebiyle Dımaşk halkı tedirgin olmuş ve hastalığın şehirlerine gelmemesi için bir araya gelerek önce Buhari okunmuş, sonra da kurrâlar Kur'an'dan ayetler okumuşlar, salgının ülkelerinden uzaklaşması için Allah'a dua etmişlerdi. (İbn Kesîr, 1988: XIV/260)

Yukarıda zikredilen duadan iki gün sonra ise Nuh Sûresi'nin grup halinde okunması ile ilgili bir uygulama başlatılmıştı. Bu dua şeklinin Dımaşk kadısı Takiyyüddîn es-Sübki'ye Cibâlû'r-Rûm'dan gelen (Makrîzî, 1997: IV/85) bir adamın rüyası neticesinde başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim kaynaklarda buna dair kayıtlar mevcuttur. Rivayete göre bir adam rüyasında Hz. Peygamber'i (s.a.s.) görüp ona başlarındaki musibetten şikayette bulununca Hz. Peygamber (s.a.s.) de ona Nuh Sûresi'ni 3363 defa okumalarını tavsiye etmişti. Bunun üzerine Dımaşk halkı Emevî Camii'nde toplanmış, aralarında taksim ederek belirtilen sayıda Nuh Sûresi'ni okumuşlardı. (İbn Kesîr, 1988: XIV/261) Makrîzî'nin anlattığına göre bu işlem diğer mescidlerde de gerçekleşmiş ve bu esnada yedi gün boyunca fakirler için koyunlar, inekler kurban edilmiş, bu dualar neticesinde veba, yavaş yavaş azalma göstermiştir. (Makrîzî, 1997: IV/85)

Yukarıdaki uygulamaların yapıldığı sıralarda ölü sayısında ciddi rakamların olduğu günler yaşanmaktaydı. Bu salgının tüm dünyayı saran ve kara ölüm diye adlandırılan 747/1347 yılında başlayan veba salgını olduğunu da ilave etmek gerekmektedir. Bu uygulamalardan sonraki ay pazartesi günü halka bir duyuru yapılmış, insanların ertesi günden itibaren üç gün oruç tutmaları, dördüncü gün yani Cuma günü Mescidü'l-Kadem'de toplanmaları istenmiştir. Bu uyarı neticesinde insanlar söyleneni yapmış, üç gün oruç tutmuş, camide geceleyip Allah'a yalvarmış, veba illetinden kurtulmayı dilemiş, Ramazan aylarında yaptıkları gibi geceyi zikir ile geçirerek ihya etmişlerdi. Cuma günü ilanda belirtilen mescidde toplanan halk arasında yalnızca Müslümanlar değil, Yahudiler, Hıristiyanlar, Sâmîrîler de yer almıştı. Toplanan cemaatin arasında yaşlı-genç, yoksul- zengin, emirler, kadılar, toplumun önde gelenleri olmak üzere her kesimden insanlar bulunmaktaydı. (İbn Kesîr, 1988: XIV/261)

Bir diğere dua şekli ise Kahire'ye Halep naibinden gelen bir yazıda belirtilmişti. Bu mektupta bazı salih zâtların Hz. Peygamber'i (s.a.s.) rüyalarında gördükleri ve ona vebadan şikayette bulunan rüya sahiplerine Hz. Peygamber'in (s.a.s.) insanların tevbe ve dua etmelerini söylediği ve bir de dua tavsiye ettiği belirtilmekteydi. Dua ise şu şekildedir:

اللَّهُمَّ سَكِّنْ هَيْبَةَ صَدْمَى قَهْرْمَانَ الْحُرُوبِ بِأَطْفَاكِ النَّازِلَةِ الْوَارِدَةِ مِنْ فَيْضَانِ الْمَلَكُوتِ حَتَّى نَتَشَبَّثَ بِأَذْيَالِ لَطْفِكَ وَنَعْتَصِمَ بِكَ عَنْ أَنْزَالِ قَهْرِكَ. يَأْذَا الْقُوَّةَ وَالْعِظْمَةَ الشَّامِلَةَ وَالْقُدْرَةَ الْكَامِلَةَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

Halep'ten Kahire'ye gönderilen bu mektuptaki dua ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tavsiyeleri hemen Hama, Trablus, Dımaşk gibi diğere büyük şehirlere de gönderilmişti. (Makrîzî, 1997: IV/86).

2. Yönetim Tarafından Alınan Tedbirler

Tıbbî ve manevî yollarla asırların en büyük belası olan vebadan kurtulma çabalarının bir sonucu olarak zaman zaman idareciler tarafından toplumdaki ahlâkî bozukluğun düzeltilmesi amacıyla bazı yasaklar getirilmişti. Çünkü bu salgınlar genellikle kötü hayat tarzı ile bağdaştırılmaktaydı. Çoğunlukla ulemâ ile yapılan müzakereler sonucunda bu konuda kâni olan sultanlar, hastalıktan kurtulmak için şarapların ortadan kaldırılmasını, insanların bol bol dua ve tevbe etmelerini telkin etmişlerdi. Memlûk tarihçisi İbn İyâs bu uygulamaların uzun soluklu olmadığını, kısa bir süre sonra insanların yine adetleri üzere yaşamaya devam ettiklerini tespit etmiştir. (İbn İyâs, 2010: II/182) Bu yasakların arasında içki satılan dükkanların kapatılması, fuhşun kat'i surette yasaklanması gibi şeyler vardı. (Makrîzî, 1997: VII/347)

Bazen salgınlardan özellikle kadınların sorumlu olduğuna inanılmış ve onların hayatını kısıtlayıcı tedbirler alınmıştı. 840/1437 yılında yaşanan bir veba salgınında Memlûk Sultanı Barsbay, ulemâyı toplayarak onlara hangi durumlarda Allah'ın veba ile cezalandırdığını sormuş, onlar da zinanın arttığı, kadınların süslü halleri ile dışarıda, çarşılarda gece gündüz dolaştıkları zaman Allah'ın veba ile cezalandırdığını söylemişlerdi. Bunun üzerine sultan, salgından kurtulmak ümidiyle istisnasız tüm kadınların sokağa çıkmalarını yasaklamış, öyle ki dışarı çıkanların ölüm cezasına çarptırılmalarını emretmişti. Bu durum kadınları zor durumda bırakmakla birlikte ekonomiyi de olumsuz etkilemişti. (İbn Tağriberdî, 1992: XV/93-95; Makrîzî, 1997: VII/350; Yiğit, 2004: 138-139; Kortantamer, 2002: V/410; 2009: s.246)

Sultan Barsbay döneminde yaşanan kadınların sokağa çıkma yasağı çok elim sonuçlar da doğurabilmişti. Veba nedeniyle oğlu vefat eden bir anne, yıkanıp kefenlenen ve defnedilmek üzere götürülen oğlunun cenazesinin ardından gitmek istemiş, ancak kendisine mani olunması onu o kadar rahatsız etmişti ki yüksek bir evin üstünden atlayarak intihar etmişti. (Makrîzî, 1997: VII/353).

Salgın Zamanlarında Vebadan Ölenlerin Cenaze İşlemleri

İslâm'a göre ölümü gerçekleştiren bir Müslüman için diğere insanların sorumlu olarak yapmaları gereken bazı uygulamalar vardır. Bunlar sırasıyla ölmüş olan kişinin yıkanması, kefenlenmesi, cenaze namazının kılınmasının ardından da defnedilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Tarihte ve yakın dönemde salgın hastalık veya çeşitli nedenlerle toplu ölümler gerçekleştiğinde bu sorumluluklar zaruri olarak kalkabilmektedir. Ölü sayısının

çokluğu ve defnedilmesinin geciktirilmesi nedeniyle hayatta olan insanlar üzerinde oluşabilecek olumsuz etkiler sebebiyle ölümlerin yıkanmadan, kefenlenmeden, duruma göre ayrı ayrı değil de büyük bir çukura toplu olarak defnedildikleri vakidir. Yakın zamanda ülkemizde yaşanan depremlerde de bunun gibi uygulamalara zarurete binaen başvurulduğu bilinmektedir.

Dünyanın bütününü saran ve kara ölüm diye nitelendirilen veba salgınına da kapsayan XIII-XV. yüzyıllar arasında defalarca yaşanan bu salgınlarda ölümlerin cenaze işleriyle ilgili dönem dönem farklı uygulamaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu farklılıklar salgının şiddetine göre değişebilmektedir. Ölümler üzerinde yapılan işlemleri sırasıyla ele almak gerekirse ölümlerin yıkanması ilk olarak incelenmesi gereken konu olmaktadır. Suriye bölgesinde yaşanan veba salgınlarında ölümlerinin çok arttığı zamanlarda bu işi yapacak gassâl bulmakta zorluk çekilmiştir. (Ömerî, 2003: XXVII/371) 749/1348-49 yılındaki salgında başta fakirler olmak üzere halkın bir çok kesiminden ölümlerinin yıkanması ve diğer işlemleri için para bulmakta sıkıntı çektiklerine dair şikayetler artınca yöneticiler bu işlemlerin parasız bir şekilde yapılmasını kararlaştırmıştı. Bununla birlikte ölümlerin taşınması için gerekli olan naaş tahtaları da bedava olarak ülkenin pek çok bölgesine dağıtılmıştı. (İbn Kesîr, 1988: XIV/261; Makrîzî, 1997: IV/81) Bu sıkıntı kaynaklarında ölümlerinin çokluğu ile ilişkilendirilmiş olsa da hastalığın bulaşıcılığı nedeniyle yıkama işleminin iptal edilmiş olabileceği de dikkatten kaçırılmaması gereken bir husustur.

Ölümlerin taşınması da ayrıca problem olan konulardan biri olmuştur. Bunun için tahta levha, kapı, merdiven vb. her türlü malzemenin kullanılması gerekmişti. (Makrîzî, 1997: II/267-268; İbn Tağriberdî, 1992: X/195) Öyle ki 695/1295-96 yılı salgını devlet merkezi Mısır'da da görülmüş ve bu bölgede neredeyse örtülecek kapı bulunmadığı ifade edilmiştir. Burada develerin üzerine koydukları ızgara benzeri şeylere (şibâk) ölümler ellerinden ve ayaklarından bağlanarak taşınmaktaydı. Mısır'da ölümlerin taşınma ve kabir kazma işi yapanlar her bir ölü için yarım dirhem almaktaydı. (Makrîzî, 1997: II/267-268) Ancak az önce de zikrettiğimiz gibi bu masrafların altından kalkamayan halkın talepleri doğrultusunda zaman zaman bu işlerin ücretsiz yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ölümlerin kefenlenmesine gelince önceleri kefenlenerek defnedilen ölümlerinin sayılarının artması ve üstesinden gelinememesi ayrıca hastalığın bulaşıcılığı gibi hususlar nedeniyle ölümler yıkanmadan ve kefenlenmeden defnedilmişlerdir. Başlangıçta tek bir kefenle bir ölü defnedilirken durumun ağırlaştığı zamanlarda farklı uygulamalar dikkati çekmektedir. Öyle ki kefen bulmakta zorluk çekilmeye başlanınca kabre konulan ölünün kefeni alınıp bir başka ölünün kefenlenmesi için kullanılmıştır. Böylece bir kefenlik örtü ile çok sayıda ölü kefenlenmiştir. Ölümlerin ciddi boyutlara vardığı günlerde ise ölümler yıkanmadan ve kefenlenmeden de defnedilebilmiştir. (Makrîzî, 1997: II/ 267)

Ölümlerin defnedilmesi de salgın dönemlerinde ciddi bir problem olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlar bu işten para kazanıyorlardı, ancak bazen devlet eliyle ücretsiz olarak yapıldığı zamanlar da olmuştur. Fakat meselenin maddî külfeti bir yana kabir kazacak insan bulmakta zorlanıldığı veya kazma işinin yetişmediği zamanlar olmuştur. Böyle durumlarda açılan büyük bir çukura dolana kadar kadın erkek çocuk her cins ve yaşta ölümleri atılmışlardı. (Makrîzî, 1997: II/268) Bir çukura defnedilen ölümlerinin sayısı 30, 40 veya daha fazla olabilmektedir. (Makrîzî, 1997: IV/81)

Cenaze işlemlerinin aksaması nedeniyle vahim görüntüler de izlenmiştir. 695/1295-96 yılında gerçekleşen büyük salgın sırasında defnedilememiş ölümlerin yollarda kaldığı, bu esnada da köpekler tarafından yendiklerine dair kayıtlar mevcuttur. (Makrîzî, 1997: II/268)

Sonuç ve Değerlendirme

Tarihte sık sık yaşanan veba salgınları toplumlarda büyük yıkımlara yol açmıştır. Salgın dönemlerinde insanlar yaşamlarını devam ettirebilmek için ilaçla tedavi veya korunma uygulamaları haricinde çeşitli gayretler de sarfetmişlerdir. Bunlar arasında özellikle rüya yoluyla Hz. Peygamber'den (s.a.s.) yapıldığına inanılan tavsiyeler önemli yer tutmaktadır. Siyâsî olarak da bazı tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bir dönem, kadınların sokağa çıkma yasağı da bu uygulamalar arasında yer almıştır.

655-656/1257-58, 695/1295-96, 749/1348-49, 760/1358-59, 764/1362-63, 770/1368-69, 774/1372-73, 778/1376-77, 787/1385-86, 794/1391-92, 814/1411-12, 819/1416-17, 825-826/1421-23, 840/1436-37, 852/1448-49, 863/1458-59 yıllarında baş gösteren veba salgınları özellikle kaynaklarda yer almıştır. Bu tarihlerde günde 100 kişiden 1200 kişiye kadar yaşanan ölümler kayda geçirilmiştir.

Salgın dönemlerinde normal şartlarda bir cenazeye uygulanan işlemlerin farklılaşabildiği veya tamamen iptal edilebildiği anlaşılmaktadır. Mesela kefenlenme sorun olmaya başlayınca önce bir kefenle birden fazla kişi kefenlenmiş, bu da yeterli olmayınca ölümler kefenlenmeden defnedilebilmiştir. Yine defin konusunda da ölü sayılarının ciddi artış gösterdiği dönemlerde mezar kazma işlemleri uzun sürünce büyük bir çukura insanların toplu olarak defnedilebildiği görülmektedir. Bu çukurlara 30-40 kadar ölü aynı anda gömülmüştür. Neticede veba salgınları pek çok bölgede olduğu gibi Suriye bölgesinde de ciddi ölümlerin yaşanmasına yol açmış, tüm dünyayı saran veba salgınının ise bu bölgede özellikle 749/1348-1349'da zirve yaptığı anlaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Buhârî, M. (1979). *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, (nşr. Muhammed Özdemir), İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî.

Ebü'l-Fidâ, İ. (1907). *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, I-IV, Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l-Mısriyye.

Gökhan, İ. (2006). "Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisâdî Buhranları (H. 842-857/M. 1438-1453)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, Konya, s. 341-366.

İbn Battûta, M. (ts.). *Rihletü İbn Battûta*, Dârü Sâdır, Beyrut ts.

İbn Fazlullah el-Ömerî, A. (2003). *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emsâr*, (nşr. Ahmed Abdülkâdir eş-Şâzelî), I-XXVII, Ebûzabî.

İbn Hacer el-Askalânî, A. (1969-1998). *İnbâ'ü'l-gumr bi-enbâ'i'l-'umr*, (nşr. Hasan Habeşî), I-IV, Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye.

- İbn Hacer, el-Askalânî, A. (1990). *Bezlü'l-mâ'ûn fî fazli't-tâ'ûn*, (nşr. Ahmed İsâm Abdülkâdir el-Kâtib), Riyâd.
- İbn İyâs, M. (2010). *Bedâ'i'u'z-zühûr fî vekâ'i'i'd-dühûr*, (nşr. Muhammed Mustafa), I-V, Beyrut.
- İbn Kesîr, İ. (1988). *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî.
- İbn Tağriberdî, Y. (1992). *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, (nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddîn), I-XVI, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Verdî, Ö. (1996). *Tetimmetü'l-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer (Târîhu İbni'l-Verdî)*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kaadan, A. ve Angrini M. (t.s.). "Was the Plague Disease a Motivating or an Inhibiting Factor in the Early Muslim Community?", <http://www.ishim.net/articles.htm>
- Kortantamer, S. (2002). "Memlûk Toplumunda Kadın", *Türkler Ansiklopedisi*, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Kortantamer, S. (2009). "Memlûk Toplum Hayatında Ölüm Olayları", *Uçmağa Varmak Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali ve Gülden Sağol Yüksekaya), İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 241-254.
- Makrîzî, A. (1997). *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ), I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Sıbt İbnü'l-Acemî, A. (1996). *Künûzü'z-zeheb fî târihi Haleb*, (nşr. Şevki Şa's ve Fâlih Bekkûr), I-II, Halep: Dâru'l-Kalemi'l-Arabî.
- Tabbâh, M. (1988). *İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebi's-şehbâ'*, I-VII, Halep: Dâru'l-Kalemi'l-Arabî.
- Varlık, N. (2011). "Tâun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XL, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 175-177.
- Yiğit, İ. (2004). "Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın", *Diyanet İlmi Dergi*, XL, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, s. 131-144.
- Zehebî, M. (1987-2000). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-) meşâhîr ve'l-a'lâm*, (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), I-LII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî.
- Zehebî, Ş. (1985). *el-İber fî haberi men gaber*, (nşr. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.